

ČESKÉ UČITELSTVO A HASNEROVY ZÁKONY

Tomáš Kasper, Dana Kasperová

Abstrakt

Článek se zabývá analýzou přijetí Hasnerova školského zákona českým učitelstvem v českých zemích rakouské monarchie na základě analýzy časopisu *Posel z Budče* v letech 1870–1876. Pozornost je zaměřena na reflexi základní školské normy poslední třetiny 19. století v české učitelské obci.

Klíčová slova

Hasnerův zákon, české učitelstvo, české učitelské spolky, národní otázka ve vzdělávání, národní identita, germanizace, *Posel z Budče*.

Czech Teachers and the Hasner Law

Abstract

The article speaks about the response of the Czech teachers to the Hasner School Law of 1869. The theme is embedded in a wider political, historical and pedagogical context.

Key words

Hasner Law, Czech teachers, Czech Teachers' Association, national question and the educational system, national identity, Germanization, *Posel z Budče*.

Tento článek byl podpořen z prostředků specifického výzkumu na FP TUL.

1 Úvod

Školský zákon z května roku 1869¹ byl vydán tehdejším ministrem záležitostí duchovních a vyučování Leopoldem Hasnerem² a byl nazýván jako Hasnerův či říšský školský zákon. Jistě se jedná o nejpodstatnější milník v oblasti vývoje školské soustavy v moderní společnosti českých zemích poslední třetiny 19. století. Jelikož zákon neupravoval podobu školství pouze v českých, ale i v rakouských zemích a zabýval se reformou nejen obecného vzdělávání, ale i otázkou vzdělávání učitelů, představuje svým významem zásadní předěl v pedagogické diskusi poslední třetiny 19. století a zároveň se stal významnou součástí mozaiky utváření moderní společnosti v českých zemích rakouské monarchie.

Modernizace české společnosti představuje mnohohrstevnatý proces, který se vyznačoval dynamikou hned v několika základních oblastech. Jednou z těchto oblastí byla mimo jiné i otázka školská a osvětová. Školská otázka vstupuje do prostoru i dalších diskusních rámců – problematika sociální emancipace, ženské emancipace a v neposlední řadě národnostní emancipace či v českých zemích přímo národnostního boje. Jsme tak svědky několika ohnisek, která dynamicky utvářela proces modernizace české společnosti 19. století.³

2 Koncept moderny a školská otázka

Pojem moderny či moderní společnosti nepatří k jednoduše definovatelným pojmům. Jak v diskusi filozofické, sociologické, tak i literárněvědní, architektonické či výtvarné patří k pojmům hned s několika významy. V pedagogické diskusi hovoříme s ohledem na utváření moderního školského systému o procesu modernizace společnosti, dále operujeme s pojmy jako moderní

¹ Zákon daný dne 14. května 1869, jímžto se ustanovují pravidla vyučování ve školách obecných.

² Leopold Hasner (1818–1891) se narodil v Praze, kde působil na univerzitě, od roku 1851 jako profesor politických věd, od roku 1865 byl profesorem na vídeňské univerzitě. Od roku 1861 byl činný ve vrcholné politice – nejdříve jako poslanec zemského sněmu, později i říšské rady. Na konci roku 1867 se stal ministrem vyučování a kultu.

³ K tomu srv. HROCH, V. *Na prahu národní existence*. Praha : Mladá fronta, 1999; KOŘÁLKA, J. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha : Argo, 1996; EFMERTOVÁ, M., SAVICKÝ, M. *České země v letech 1848–1918*. I. díl. Praha : Libri, 2009; KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, Praha : Argo, 2005.

pedagogická diskuse či moderní pedagogika. Zdá se, že se pojem modernity či adjektivum moderní ukazuje také v pedagogice velmi nejednoznačně.

Pod pojmem moderní můžeme rozumět v osvícenském smyslu snahu o překonání tradičních forem fungování společnosti, cestu ke společnosti založené na politické a hospodářské svobodě jednotlivce, ke společnosti rozumu, osvěty či pokroku. Přitom se ukazuje, že tento proces modernizace společnosti výrazným způsobem souvisí právě s redefinováním podstaty a významu vzdělání pro osobnost člověka a celého společenství.

Na pozadí tohoto zcela jednoduše rozvrženého diskusního terénu můžeme konstatovat, že otázka modernizace školského systému, jak ji řešil tzv. Hasnerův zákon, měla přijít na pořadí již mnohem dříve než v roce 1869. Samozřejmě, že školství mělo dostát zásadních změn již v revolučním roce 1848. Porážkou revolučních snah a nastolením tzv. období osvícenského absolutismu však nebylo dosaženo dostatečné kuráže k reformování vzdělávání pro masu obyvatelstva rakouské monarchie.

I když nepoužijeme terminologii probuzení mas či národa, je jisté, jak již uvádí Ernst Gellner (1925–1995) ve svém eseji *Národy a nacionalismus* (1983, česky 1993), že v procesu modernizace společnosti nastává situace, kdy vůdčí osobnosti nově definují význam vzdělávání pro utvářející se identitu moderního člověka, zejména jeho národní identitu, která nahrazuje regionální citění. Můžeme konstatovat, že přijetí Hasnerova zákona představuje otevření snah těchto „moderních agitátorů“. Můžeme to konstatovat i přesto, že české učitelstvo spatřovalo v Hasnerově zákoně naopak prostředek k úspěšné germanizaci, jak bude ještě později ukázáno.

3 Jak četla přijetí Hasnerova zákona učitelská obec v českých zemích?

3.1 Kritika Hasnerovy politiky

Chceme-li se ptát, jak četla přijetí Hasnerova zákona sama učitelská a pedagogická obec v českých zemích poslední třetiny 19. století, potom musíme zohlednit a komparovat jak diskusi u českých, tak i německých a židovských učitelů. V tomto trojúhelníku jsme svědky jednak probíhajícího a do jisté míry vrcholícího tzv. národnostního boje mezi Čechy a Němci, který právě v tzv. školském boji – *Schulkampf* – nacházel své viditelné a hlasité ztělesnění. Jsme rovněž svědky složitého utváření tzv. židovské otázky a procesu emancipace židovského obyvatelstva českých zemí, které se, zjednodušeně viděno, rozho-

dovalo mezi asimilací do české či německé společnosti nebo setrváním v tradičních až ortodoxních formách života židovské obce.

V tomto příspěvku může být věnována pozornost přijetí Hasnerova zákona pouze u české učitelské obce.

Hasnerův zákon, nečekaně hladce přijatý v květnu roku 1869 v poslanecké a následně i v panské sněmovně, navazoval na uvolnění politiky habsburské monarchie 70. let 19. století. Vydání zákona předcházelo přijetí tzv. prosincové ústavy v roce 1867 a zákona upravujícího postavení školy vůči církvi z 25. května 1868.⁴ Série těchto legislativních opatření ohlašovala období mnohem větší svobody vzdělávání a nezávislosti na moci či dohledu církevním. Celou situaci navíc podpořilo obnovení Ministerstva kultu a vyučování v březnu roku 1867.

Reakci českého učitelstva na toto politické uvolnění můžeme sledovat i v nově vycházejících učitelských časopisech. Jedním z významných časopisů byl *Posel z Budče* hlásící se k odkazu K. S. Amerlinga.⁵ Obnovené vydávání počíná rokem 1870, kdy vychází první číslo tohoto týdeníku pro „národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku“.⁶

Posel z Budče ukazuje, že české učitelstvo přijalo Hasnerův zákon s velkými rozpaky. Hasnerova politika a samotná osoba ministra Hasnera byla pojmána velmi kriticky.

⁴ Zákon, jímžto se vydávají základní pravidla o postavení školy k církvi, daný dne 25. května 1868.

⁵ Postava lékaře a pedagoga K. S. Amerlinga (1807–1884) je jedním z nejzajímavějších příběhů pedagogického života 19. století. Amerling vedle lékařské osvěty věřil v možnost pokroku a rozvoje české národní společnosti na základě podpory vzdělání, zejména učitelského vzdělání. V tomto duchu založil v roce 1842 na Novém Městě v Praze vzorovou školu, kterou nazval Budeč. Ta sloužila mimo jiné vzdělávání učitelů. Bohužel tento ústav z důvodů nedostatku financí brzy zaniká. V roce 1848 se Amerling stal ředitelem pražské hlavní školy s českým vyučovacím jazykem, kde probíhaly mimo jiné i jednorocní kurzy vzdělávající budoucí učitele. Tato škola se později stala mužským učitelským ústavem. V roce 1871 se Amerling ujímá vedení v Praze na Hradčanech ústavu pro slabomyslné děti, Ernestina. Umírá v roce 1884 a přeje si být pohřben na Budči.

⁶ Redakce časopisu volila název, který se shodoval s již třemi vyššími ročníky v letech 1848–1851. Tehdy byl *Posel z Budče* jistě odrazem revolučních požadavků roku 1848, konstitučních snah a profesních názorů okruhu spolupracovníků dr. Amerlinga, stejně jako skupiny liberálně smýšlejících učitelů v českých zemích monarchie. Časopis *Posel z Budče* vycházející po roce 1869 a vydávaný pražskou učitelskou jednotou Budeč představuje velmi podstatnou diskusní platformu českého učitelstva v českých zemích monarchie, i když prezentoval zejména názory učitelstva z Čech. Vedle K. S. Amerlinga přispívali zejména J. L. Mašek, Š. Bačkora, F. Tesař, J. K. Škoda a další.

Již v souvislosti s jmenováním ministra Hasnera ministerským předsedou v roce 1870, bylo vzpomenuo v dubnovém čísle *Posla z Budče* jeho působení v článku *Ukázky působnosti Hasnerových zřízenců v Čechách*. Učitel'ský týdeník Hasnerovu práci nešetřil, když uvádí: „Rytíř dr. Hasner, tvůrce a strůjce nynějšího zřízení školního, musel ustoupiti z jeviště dříve než kus jeho se dobrál a to k velikému žalu svých zřízenců, k radosti ztýraného učitel'stva českého a k potěše všech suspendovaných.“⁷

Kritika stavu školství v českých zemích zaznívala ze stránek *Posla z Budče* i v souvislosti s přípravami a pořádáním prvního česko-slovanského učitel'ského sjezdu svolaného na 30. 8. – 2. 9. 1870 do Prahy:⁸ „Pakliže kdy jevila se potřeba sjezdu učitel'stva česko-slovanského, tož stala se letos potřeba ta nezbytnou, neboť poměry českého školství dostoupily již stupně palčivosti. (...) Školní orgánové dohledací, jež vláda proti vůli národa i učitel'stva nám vnutila, nepožívají důvěry naprosto, a proto všeliká jejich opatření, pokud se vykonávají, vykonávají se z přinucení a ne z dobré vůle ani z přesvědčení, že by vedla k dobrému. Pociťujíť, jak již orgánové tito sami, že nemají mravní půdy.“⁹

V roce 1871 se ujímá funkce ministra vyučování a kultu nový ministr a v této souvislosti byl čas také na znovuzhodnocení Hasnerovy úlohy: „Kam Hasnerův školní aparát v Čechách dospěl, o tom netřeba široce rozepisovati se, jest to zřejmo před očima všech, kdo mají zdravý zrak. Hlasy učitel'stva, rodičův, zástupcův obcí a okresů, hlasy časopisectva tvoří jeden mohutný proud nevole a povážlivého rozhořčení, tak že všechna exekutivní moc vlády není schopna proud tento umírniti, tím méně zadržeti. Kdyby člověk jakéhokoliv jména a jakékoliv národnosti právě zasednul do křesla ministra vyučování a pokud by mu opravdu záleželo na zvelebení školství, musil by s ustrnutím a hrůzou popatřiti na účinky díla Hasnerova.“¹⁰

Můžeme uzavřít, že školská situace po vydání Hasnerova zákona byla ze strany českého učitel'stva na stránkách *Posla z Budče* masivně kritizována.

⁷ Ukázky působnosti Hasnerových zřízenců v Čechách. *Posel z Budče*, 1870, r. 1., č. 16, s. 129–131, zde 129.

⁸ Také němečtí učitelé v českých zemích se poprvé sešli v rámci prvního sjezdu německých učitelů v Praze ve dnech 20.–21. září 1870. K tomu srv. První lehreretag německých učitelů v Praze. *Posel z Budče*, 1870, r. 1., č. 39, s. 345–347.

⁹ Připravujeme se k prvnímu sjezdu učitel'stva česko-slovanského. *Posel z Budče*, 1870, r. 1., č. 19, s. 151.

¹⁰ Naléhavá potřeba změny v zřízení školním a nový ministr vyučování. *Posel z Budče*, 1871, r. 2., č. 8, s. 61–62, zde s. 61.

V centru pozornosti této kritiky zaznívaly následující body: přetrvávající vysoký počet hodin pro žáky, přebujelá byrokracie školství, málo intenzivní snahy o zvýšení návštěvnosti škol, nedostatek učitelů a mnoho neobsazených učitelských míst, nezajištění úhrady mzdy učitelům za jejich práci danou zákonem, pronásledování aktivních a vlastenecky smýšlejících učitelů z řad školství, slabá podpora vzniku učitelských spolků a jednot, nepodporování vzniku Matice učitelské Komenského, kritizován byl i vysoký počet německých učitelských ústavů (ten dosahoval dle učitelstva v Čechách stejného počtu jako učitelské ústavy s českou vyučovací řečí, přestože se jednalo o značný nepoměr vzhledem k jazykové skladbě obyvatelstva, na Moravě a ve Slezsku učitelský ústav s českou vyučovací řečí zcela postrádali).¹¹

3.2 Kritika Hasnerova zákona

V rámci analýzy učitelského periodika se zcela jasně ukazuje, že ministrova liberální politika byla interpretována jako protičeská a nahrávající Němcům v Čechách. Jsme tak od počátku vydání zákonné normy konfrontováni se specifickým čtením tohoto zákona, kdy jej čeští učitelé vnímají jako cizí, vnucenou záležitost namířenou proti českému národnímu životu a jeho rozvoji.

Zákonná norma byla interpretována jako cizí, naroubovaná na tělo českého školství uměle: „Avšak ‚všemoudrý Bůh‘, jak praví otec Palacký, ‚neučiniv ani dvou zrněk pískových dokonale stejných, tím méně chtěl pouhé jednotvárnosti v nejušlechtlejším tvorů svém, ježž k obrazu svému připodobnil‘ vyžaduje každý národ zvláštními poměry také zvláštního vedení a zvláštních cest. Vychování spočívati má tudíž nejen na všeobecných oněch zásadách, nýbrž má býti vedeno duchem národním. Proto i my, učitelé českoslovanští máme kromě oněch všeobecných zásad na paměti míti povinnosti zvláštní, povinnosti to svaté k vlasti a milému národu svému, máme pilný zřetel míti k jeho poměrům a k jeho potřebám.“¹² Poněmčování bylo ale na stránkách *Posla z Budče* připisováno jak Hasnerovi, tak i jeho předchůdcům až k Marii Terezii.¹³ Otázka národní byla spatřována v rámci reformy školství jako centrální: „Jako Hasnerův systém znamenal germanisaci československé mládeže a nevolnictví učitelstva,

¹¹ K tomu srv. Naléhavá potřeba změny v zřízení školním a nový ministr vyučování. *Posel z Budče*, 1871, r. 2., č. 8, s. 61–62. Dále Ústav ku vzdělání českých učitelů na Moravě. *Posel z Budče*, 1873, r. 3., č. 45, s. 363–364, a *Posel z Budče*, 1873, r. 3., č. 46, s. 421–422.

¹² Učitelstvu československému a ctěným přátelům školství! *Posel z Budče*, 1870, r. 1., č. 29, s. 249.

¹³ K tomu srv. Pan Jireček s Hasnerovým aparátem. *Posel z Budče*, 1871, r. 2., č. 14, s. 109–110.

tak přirozený a potřebám času přiměřený vývoj našeho školství nemá bezpečné záruky ani v systému Thunovu, za jehož panování nejzuřivější nepřátelé národa českého do našich škol jsou povoláni. Jako dítky nemohou lépe ošetřeny býti nežli pod ochrannou svědomitých rodičův svých, tak nemůže školství lépe pěstováno býti, leč ochrannou rukou uvědomnělého národa samého. A pokud tento systém se u nás neprovede, dotud nedojde otázka školská žádoucího rozřešení.“¹⁴

Celkově lze konstatovat, že nejhlasitějšími požadavky českého učitelstva se po roce 1870 stávají národní požadavky. Na jejich základě se české učitelstvo profiluje a staví se do opozice vůči vídeňské politice. Oproti centralistickým snahám vídeňské vlády staví panslovanské myšlenky. Tento jev měly podpořit sjezdy slovanského učitelstva konané v letech 1870–1873 (Lublaň 1870, Zábřeh 1871, Vídeň 1873).

Český učitel tak měl mít větší pochopení a projevovat intenzivnější sounáležitost s problémy chorvatského, srbského, slovinského či ruského učitelstva než se svými německými krajany a kolegy: „Myšlenka o nutné potřebě vzájemnosti mezi Slovany musí proniknouti všecky vrstvy lidu od učenců až k prostému dělnictvu, musí zdomácněti v palácích velmožů slovanských i v veské chýši. Pak přikročiti třeba k činu, ku provedení té myšlenky a tu opět třídy vzdělané mají býti příkladem lidu ostatnímu, aby znenáhla hleděli navykat k svým bratrům v zemích, v nichž rozléhají se zvuky mateřskému jeho jazyku sourodé. Učinkovati v tom smyslu na osoby, které již jiným poměrům navykly. Které v kulturu německou věří jako v desatero přikázání, jest věcí nad miru nesnadná a výsledek vždy pochybný. V práci té počítí třeba dříve, dokud mysl takovými záhadami zastíněna není. A úloha ta nemůže připadnouti jinému, než těm, kdož povolní jsou mládež národa vychovávat, totiž učitelům a spisovatelům pedagogickým. (...) Dokud nebudou slovanští národové míti společné tužby, dokud do ciziny o radu a pomoc utíkati se nepřestanou, kde vlastní jich síly stačí, dotud vzájemnost slovanská bude pouhým slovem, pouhým zbožným přáním jednotlivců. A tužby ty buditi, vůli k této jednotě nakloňovati a říditi mohou s prospěchem toliko ti faktorové v národě každém, jimž nejdražší poklad, naděje vlasti, jest svěřena.“¹⁵

Pozornost tak nebyla věnována společnému postupu českého a německého učitelstva ve věcech zákonných norem a opatření týkajících se školství v čes-

¹⁴ Milhovitě úkazy na obzoru národního školství. *Posel z Budče*, 1871, r. 2., č. 24, s. 193–194, zde 194.

¹⁵ Sjezd slovanských pedagogů. *Posel z Budče*, 1873, r. 4, č. 21, s. 178–179, zde 179.

kých zemích monarchie. Naopak energie byla směřována k podpoře slovanské vzájemnosti. Slovanské národy byly charakterizovány jako etnické skupiny, které sehraji v politickém a společenském životě v blízké budoucnosti zásadní roli. Osobnosti jako Šafařík, Čelakovský, Kolár, ale i Palacký či Jungmann byly intenzivně popularizovány na stránkách *Posla z Budče*.

Slovanský pedagog měl být rovněž nový pedagogický časopis, který by zpravoval o stavu školství slovanských národů a rozšiřoval o jejich školských problémech dostatečné informace a diskusi: „Slovanský pedagog je výsledek soukromých porad důvěrníků všech těch kmenů slovanských, jež na sjezdu záhřebském zastoupeny byly. V poradách těchto mluvili každý jazykem svým a všichni mu rozuměli, tak že nebylo zapotřebí němčinou si dopomáhati, což patrný je důkaz, jak snadno je kterémukoliv ze slovanských jazyků naučiti se. Však s velikým politováním bylo důvěrníkem, vyznati se, že učitelé jednoho kmene slovanského jen sporé aneb žádné známosti nemají o pedagogické literatuře jiných kmenů slovanských, že jsme téměř v úplné nevědomosti. Zato známe literaturu německou a podporujeme ji velmi vydatně, jakož i o stavu školství německého dobrou máme povědomost.“¹⁶

Podobně kriticky bylo často poukázováno na neuspokojivý počet středních škol s českou vyučovací řečí a zejména na nedostatečný počet českých učitelských ústavů na Moravě a ve Slezsku.¹⁷

Hasnerův zákon byl českým učitelstvem kritizován mimo jiné i v souvislosti údajného přetěžování žáků příliš vysokými nároky a příliš vysokým počtem hodin: „Pan Hasner ustanovil vyučovací plán pro školy národní, ale v něm objevilo se tolik vyučovacích hodin, že se ho veškeré učitelstvo zhrozilo, neboť požadavek takový přesahoval nejen síly mládeže, ale i učitelstva. Jednota učitelská „Budeč“ v Praze vidouc, že tento počet hodin vyučovacích nesrovnává se nikterak se zásadami vychovatelskými, učinila v příčině té resoluci, v níž vysloveno, že menším žákům přiměřeny jsou tři hodiny a větším čtyry hodiny denně k vyučování. (...) Stařeček ve škole sešedivělý, kterýž dvě pokolení v obci vychoval, vycvičiv je v uměních, jež člověka člověkem činí, kterýž při tom nevyšel ze zápasu s bídou a nedostatkem, stojí před branou věčnosti, dni jeho jsou sečteny. S chvějícími se údy vejde ještě do školy, do středu těch, mezi nimiž téměř celý svůj věk prožil, ale brzy umdlí choré údy a vypovídají službu svou, proto nemůže dodržeti zákonních hodin a propustí mládež o něco dříve.

¹⁶ *Slovanský pedagog. Posel z Budče*, 1872, r. 3, č. 1. s. 4.

¹⁷ K tomu srv. *Český jazyk na našich ústavech ku vzdělání učitelů. Posel z Budče*, 1871, r. 3, č. 22, s. 149.

V tom přijde Hasnerův zřízenec a osopí se na stařečka téměř již umírajícího, vyhrožuje mu důtkou, jestli se to ještě jednou stane. Nestalo se to více. Ubohý učitel klesl pod tíží života. I divoch šetří chorých a umírajících, ale liberální Hasnerův zřízenec ne!¹⁸

3.3 Konstruktivní ohlasy českého učitelstva na Hasnerův zákon

Čeští učitelé vznesli v roce 1871 k novému ministrovi Čechovi Jirečkovi požadavky, které se z velké části kryly s požadavky vznesenými na prvním učitelském sjezdu českoslovanského učitelstva v roce 1870 v Praze:¹⁹

- Školství má být záležitostí zemskou.
- Občanské chování učitelů nemělo podléhat zákonům služebním – školním, ale občanským.
- Jednoty učitelské mají být zakládány a mají být učitelům rádcem ve věcech pedagogicko-didaktických.
- Počet vyučovacích hodin nemá přesáhnout v 1. třídě 16 hodin, ve 2. třídě 20 hodin, ve 3. třídě 22 hodin a ve 4. třídě 24 hodin.
- Hlavní prázdniny měly být přeloženy ze srpna a září na červenec a srpen.
- Zrušení školného v obecných školách.
- Učitelské ústavy měly zaujímat vědecká stanoviska a nabízet všestranné vzdělání.

Jestliže české učitelstvo nešetřilo kritikou na adresu Hasnerovy politiky a zejména „germanizačního tlaku“ na české školství, ve věci reformy učitelského vzdělání v souvislosti se zavedením čtyřletých učitelských ústavů se závěrečnou maturitní zkouškou český učitel kvitoval přijaté změny. Nutno ovšem dodat, že učitelovo základní vzdělání dosažené v učitelských ústavech mělo být dle českého učitelstva doplněno dalšími důležitými aspekty: četba odborné literatury a pedagogických časopisů, návštěva učitelských konferencí, podpora učitelského dalšího vzdělávání v rámci učitelských jednot a spolků.²⁰ Dle zpráv z *Posla z Budče* se ale ukazuje, že české učitelské jednoty v letech 1870–1873

¹⁸ Ukázky působnosti Hasnerových zřízenců v Čechách. *Posel z Budče*, 1870, r. 1., č. 16, s. 129–131, zde 129.

¹⁹ K tomu srv. Jeho Excellenci panu ministrovi vyučování! *Posel z Budče*, 1871, r. 2., č. 9, s. 69–70.

²⁰ K tomu srv. Majice mládež vzdělávati nezanedbávejme vzdělávati sebe. *Posel z Budče*, 1873, r. 4., č. 11., s. 91–92.

nevyvíjely vždy aktivní činnost a příčiny byly shledávány zejména na straně učitelů samotných.²¹

Další pozitivní oblast, která nebyla z Hasnerova zákona podrobena kritice, představovalo zřízení měšťanských škol. Českým učitelstvem byl vyzdvihován jejich význam pro rozvoj národa v době moderní. O jejich významu a úkolu tak nebylo na počátku osmdesátých let pochybováno. Naopak vedle gymnázií měly poskytnout kvalitní přípravu na občanský život pro široké vrstvy rychle se emancipující české společnosti: „Především měli bychom si zodpovědět otázku: je-li škol měšťanských vůbec třeba čili nic?‘ a tu leží odpověď ovšem velmi na snadě: Nynější doba úchvatného pokroku v každém oboru živnostnictví vůbec, doba to páry a spolčování se, doba továren, železnic, akcí atd. potřebuje zajisté občanstva inteligentního, ostražitého, praktického, k čemuž pouhé vzdělání obecné školy již nedostačí; třeba tu škol vyšších obecných, které propouštěly by jinocha i děvů do života občanského náležitě připravené. Jinak též povinná doba školní sama již poukazuje k nutnosti škol měšťanských; neboť má-li jinoch nadaný po osm roků do národní školy choditi, třeba tu postarati se o osm stupňů čili tříd učení a těch poskytne mu právě škola měšťanská.“²²

Zdůrazňováno bylo, že měšťanky nesmí být zakládány, utvářeny a pojímány dle německého vzoru, že se musí stát pilířem vzdělanosti české nižší střední třídy: „Všeobecný náрек vede se na úpadek menších živnostníků, ať řemeslníků, ať hospodářů, zakládající se mezi jiným a mnohdy hlavně a jedině na nedostatečné jich pokročilosti a vzdělanosti, nuže školy měšťanské, budou-li jen řádně zřízeny a vedeny, mohou vydatně přispěti k odvrácení hrozící té zloby národohospodářské.“ Měšťanské školy se měly stát zdrojem pokročilosti, uvědomělosti, praktičnosti občanstva nové doby. Nebylo tak pochybováno o jejich významu. Neměly a nemohly konkurovat vzdělávacím cílům gymnázií, neměly ani nahrazovat vzdělání nižších reálek. Od reálek je v té době totiž dělil jeden důležitý aspekt – školy měšťanské nenabízely odborné vzdělání a nemohly připravovat na vyšší stupeň reálek. Školám měšťanským byla českým učitelstvem na stránkách *Posla z Budče* připisována zcela jiná, originální funkce a vy-

²¹ Dle *Posla z Budče* bylo v roce 1871 z 52 venkovských jednot 13 neaktivních, 12 jednot vyvíjelo jen velmi slabou činnost. V roce 1872 byla situace ještě složitější. Z celkového počtu 60 českých učitelských jednot bylo 24 neaktivních a 9 zcela bez činnosti. K tomu srv. Naše jednoty a učitelstvo národní. *Posel z Budče*, 1873, r. 4, č. 14, s. 115–117.

²² Školy měšťanské. Část I. *Posel z Budče*, 1873, r. 4, č. 14, s. 141–142, zde 141.

znam – měly se stát všeobecnými školami (nabízet tzv. povšechné vzdělání), kde ale obsah vzdělání měl být nahlížen z aspektu průmyslu, hospodářství.²³

Nemalý důraz byl rovněž kladen na zakládání dívčích měšťanských škol. Požadováno bylo dokonce i vypracování odlišných knih a učebnic pro dívky s ohledem na jejich funkci ve společnosti a v rodině: „Co den pozorovati lze vždy určitěji, že krásný náš svět ženský bez hluku sic ale bezpečně prodělává důkladnou reformu sociálních poměrů svých. Odstrkován až do nedávna od mužů v užívání rovného práva lidského, odsouzen dle francouzské etikety k růžovému sic proto však tím citelnějším otroctví v rouše hedvábném, spoután okovy ač zlatými proto tím více bolestnými, setřásá teď pouta, žádaje rozhodně za rovnoprávnost. Patřte jen na ten čilý ruch v táboře ženském! Dívčích škol a učitelských kursů přibývá, jako hub za vláhy a slunka, u nás v každém hejtmanství má být aspoň jedna dívčí měšťanská škola, již vyskytují se i střední školy ženské a na universitách promují doktorky všeho druhu. K tomu přidejme přecetné již spolky ženské a jich domáhání se práv politických pak utěšeně vzkvétající ženskou literaturu: a nelze nám pochybovati, že ženský svět dříve neb později na této cestě dospěje k cíli kýženému – úplné to samostatnosti čili emancipaci, ovšem rozumné. Kdežto v Americe a v Anglii ženský svět nemá již daleko k nabytí rovnoprávnosti politické, pracuje u nás prozatím na povznesení rodu svého všestrannou vzdělaností.“²⁴

4 Závěr

Z analýzy významného periodika českého učitelstva v daných letech – *Posel z Budče* (1870–1876) krystalizuje několik stěžejních obrazů v diskusi českého učitelstva. Předně se ukazuje, že české učitelstvo mělo velmi odmítavý postoj jak k postavě ministra Hasnera, tak i k jeho politickému dílu – Hasnerovu zákonu. Ten chápalo české učitelstvo jako normu zabraňující dostatečnému rozvoji národního uvědomění u českého učitele ale i u žáků. Na druhé straně můžeme zaznamenat v dané diskusi pozitivní ohlasy na danou zákonnou normu. Pozitivně bylo nahlíženo zakládání čtyřletých učitelských ústavů s maturitou, ale i zakládání měšťanských škol.

²³ K tomu srv. Školy měšťanské. Část I. *Posel z Budče*, 1873, r. 4, č. 14, s. 141–142, zde 141.

²⁴ Školy měšťanské. Část II. *Posel z Budče*, 1873, r. 4, č. 21, s. 177–178, zde 177.

5 Použité zdroje

Časopisy:

Posel z Budče 1870–1876

Literatura:

HROCH, V. *Na prahu národní existence*. Praha : Mladá fronta, 1999.

EFMERTOVÁ, M., SAVICKÝ, M. *České země v letech 1848–1918*. I. díl. Praha : Libri, 2009.

KOŘALKA, J. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha : Argo, 1996.

KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*. Praha : Argo, 2005.

ŠAFRÁNEK, J. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769–1895*. Praha : F. Kytka, 1897.

ŠAFRÁNEK, J. *Školy české*. Praha 1894.

Tento článek byl podpořen z prostředků specifického výzkumu na FP TUL. Děkujeme Jakubovi Kahánkovi a Tomáši Kratochvílovi za technickou podporu a diskuse při tvorbě textu.

Kontakt na autora

doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D.

PhDr. Dana Kasperová, Ph.D.

Technická univerzita v Liberci

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Katedra pedagogiky a psychologie

tomas.kasper@tul.cz

dana.kasperova@tul.cz